

UDK 371.321.8:811.163.42–26'271.14:81'366

Izvorni znanstveni rad

Prihvaćen za tisak: 8. prosinca 2006.

Imanentna gramatika u ovladavanju standardnojezičnom morfologijom

Marko Alerić

U radu se proučava utjecaj učeničke imanentne gramatike na stjecanje morfološke standardnojezične kompetencije. Na konkretnim primjerima iz školskih zadaća osnovnoškolskih i srednjoškolskih učenika pokušava se odgovoriti na pitanje može li i koliko imanentna gramatika biti dobra osnova za stjecanje morfološke standardnojezične kompetencije. Kao primjer oblikovanja normativnih uzoraka u radu su navedena dva normativna uzorka: normativni uzorak zamjena akuzativa za neživo akuzativom za živo i normativni uzorak zamjena prvoga lica jednine i množine kondicionala I. trećim licem jednine / množine kondicionala I.

1. Uvod

Standardni je idiom materinski jezik u širem smislu jer je on sekundaran, naučen idiom. Teoretičari nastave materinskoga idioma (npr. Rosandić 1996, 265; Težak 1996, 31) ističu kako je svrha te nastave razumijevanje i svjesno usvajanje njegove norme, tj. normativne gramatike. Svrha se ostvaruje kao uspješna uporaba standardnoga idioma u svakodnevnome govorenome ili pisanome izražavanju. Za uspješnije poučavanje normativne gramatike potrebna su i sustavna proučavanja i praćenja najčešćih poteškoća do kojih dolazi u procesu ovladavanja normativnom gramatikom, kao i otkrivanja mogućnosti koje u ovladavanju normativnom gramatikom pruža djelovanje učenikove svojstvene — imanentne gramatike. Stoga je potrebno:

- opisati sličnosti i razlike između imanentne i normativne gramatike,
- odrediti najčešća odstupanja od normativne gramatike,
- opisati metodičke postupke i metode koji bi trebali pridonijeti uspješnijemu poučavanju normativne gramatike,

- odrediti pojam tzv. normativnoga uzorka,
- izraditi normativne uzorke koji bi se mogli primijeniti u nastavnoj praksi.

1.1. Opisna i normativna morfologija

U svakome flektivnome jezičnome sustavu, i prije nego je proučen i opisan, postoji i više ili manje stabilno morfološko jezično područje. To se jezično područje može proučavati u okviru morfologije u širem smislu - opisne morfologije i morfologije u užem smislu - normativne morfologije. Opisna morfologija, kao dio opisne gramatike, cjelovito opisuje morfološko jezično područje bilo kojega idioma. Normativna morfologija opisuje morfološko jezično područje standardnoga idioma, tj. morfološku normu. Drugim riječima, ona opisuje svojstvena i zalihosna obilježja svake morfološke činjenice, proučava i opisuje odstupanja od te norme u konkretnim govorenim ili pisanim ostvarenjima te pokušava predvidjeti i usmjeriti njezin razvoj. Najuočljivija su odstupanja od morfološke norme ujedno i najčešća, pojedinci koji uče standardni idiom najsporije ih nadvladavaju (vjerojatno zbog činjenice da ta odstupanja u znatnijoj mjeri nisu presudna za razumijevanje sadržaja koji se priopćuje). Stoga se proučavaju samo česta odstupanja (bilo bi gotovo nemoguće proučavati sve slučajeve odstupanja) i izrađuju njihovi popisi. Proučavanje morfoloških odstupanja može pridonijeti njihovom smanjivanju, prepoznavanju razvojnih smjerova standardnoga idioma, tj. uočavanju novoga što će u standardnome idiomu biti prihvaćeno kao normativno ili odbačeno kao nenormativno.

Popisi najčešćih odstupanja od morfološke norme u prošlosti su često nastajali kada se željela odrediti razina usvojenosti morfološke norme osnovnoškolskih i srednjoškolskih učenika, i to na temelju njihovih pisanih radova, najčešće školskih zadaća. Tako je Travinić (1957, 22) skupio bilješke “o pogreškama u zadaćama tokom cijele školske godine i načinio pregled pogrešaka, koje se gotovo u istom broju ponavljaju iz zadaće u zadaću”. Sović (1967, 26) provodi istraživanje pismenosti 165 maturanata 12 gradskih i seoskih škola Siska i okolice te uočava brojna pravopisna i gramatička odstupanja. Trubarac (1979) provodi istraživanje odstupanja od standardnojezične gramatičke i pravopisne norme. Preglede najčešćih odstupanja od morfološke norme daju i Rosandić (1969, 66–68; 2002, 97) i Težak (1996, 282–3).

1.2. Građa

Među pisanim radovima osnovnoškolskih učenika (od petoga do osmoga razreda) i srednjoškolskih učenika u Hrvatskoj za ovaj je rad odabrana građa

od petstotinjak školskih zadaća. Za istraživanje odstupanja od morfološke norme školske su se zadaće činile osobito pogodnima jer ih pišu pojedinci koji u određenoj mjeri imaju standardnojezičnu kompetenciju zahvaljujući nastavi hrvatskoga jezika i koji nastoje pisati u skladu s normativnom gramatikom. Naime, kod određivanja stupnja usvojenosti normativne gramatike, pa i njezine morfološke norme, uvijek je potrebno ustanoviti je li pojedinac barem djelomično njome ovladao i je li proučavani jezični iskaz namjeravao napisati na standardnome idiomu, što se događa ako su okolnosti u kojima pojedinac piše od njega zahtijevale da proučavani jezični iskaz napiše na standardu. U protivnome određivanje odstupanja od morfološke norme standardnoga idioma ne bi bilo pouzdano, odnosno ne bi pokazivalo stupanj njezine usvojenosti, već sličnosti i razlika između morfološkoga jezičnoga područja nekoga organskoga i standardnoga idioma.

Ukupno je bilo 238 zadaća iz jedanaest osnovnih škola i 132 njihova ispravka te 122 srednjoškolske zadaće i 9 ispravaka iz pet gimnazija i jedne strukovne škole. Sastavljene su šk. godine 2000/1. i 2001/2. (popisane su u prilogu). Najviše je bilo škola iz mjesta na području kajkavskoga narječja (Čakovec, Sisak, Velika Mlaka, Podturen, Sesvete, Marija Bistrica, Koprivnica, Zabok, Ogulin, Zagreb), zatim štokavskoga narječja (Otok Dalmatinski, Ploče, Lovreć, Bjelovar), a samo je jedan grad smješten u području čakavskoga narječja (Split).

2. Imanentna i normativna gramatika

Istraživanja su pokazala da najbrže učimo ono prema čemu imamo pozitivan stav. Sadržaje koji su suprotni našim stavovima učimo s osrednjim uspjehom, a najsporije učimo sadržaje prema kojima nemamo jasnoga stava, prema kojima smo ravnodušni (Desforges 2001, 97–98).

Kako se u ovome radu najviše proučavaju odstupanja od morfološke norme do kojih dolazi zbog utjecaja i prijenosa obilježja immanentne gramatike pojedinca, potrebno je uočiti razlike i sličnosti između immanentne i normativne gramatike.

2.1. Imanentna gramatika

Immanentna je gramatika gramatika nekoga organskoga idioma. Ne označava jedinstvenu kategoriju jer postoji više organskih idioma, odnosno i više immanentnih gramatika. Čak ni jezični sustav jednoga organskoga idioma, utemeljen na jednoj immanentnoj gramatici, ne mora zbog individualnih osobina svakoga pojedinca i različitih uvjeta u kojima on odrasta proizvesti posve isti zavičajni idiom. Zavičajni idiom utemeljen na istoj immanentnoj grama-

tici kod jednoga pojedinca može biti ostvaren na jedan, a kod drugoga na drugi način. Zato imanentna gramatika podrazumijeva:

- a) dio koji se podudara s jezičnim sustavom nekoga organskoga, zavičajnoga idioma,
- b) dio koji se podudara s jezičnim sustavom nekoga drugog, bližega ili udaljenijega organskoga idioma, s kojim pojedinac češće dolazi u doticaj (što dovodi do isprepletanja više jezičnih sustava),
- c) dio koji se podudara sa standardnim idiomom, koji odgovara standardnojezičnoj normi (što dovodi do isprepletanja imanentne i normativne gramatike),
- d) dio koji predstavlja novotvorbu izvornoga govornika (ono što je odstupanje u odnosu na njegovu imanentnu gramatiku ili u odnosu na idiom/idiome čija je obilježja u većoj ili manjoj mjeri usvojio).

Imanentna je gramatika također nestalna, promjenjiva — u promjenama se pojednostavljuje. Ona se stječe spontano, nesvjesno i u relativno kratkom razdoblju. Kao primarna gramatika ona omogućuje stjecanje primarne jezične kompetencije. Zato je posve očito kako se u svom prirodnom komunikacijskom okruženju dijete “može potpuno izraziti bez ikakvih komunikacijskih poteškoća jer upotrebljava jezik kulture kojoj pripada i s kojom se identificira. Djeca nailaze na velike poteškoće kad se od njih očekuje komunikacija ne samo na drugom jeziku nego i na standardu, a ne na dijalektu. Standard je za njih također drugi, ‘strani’ jezik s kojim se ne mogu identificirati i zbog njegove artifičnosti” (usp. Kovačević i Pavličević-Franić 2002, 83). Zahvaljujući toj kompetenciji, pojedinac može komunicirati na zavičajnome idiomu, na relativno malome prostoru (lokalna zajednica, manji krug ljudi) i u vezi s relativno ograničenim područjem (obitelj, škola, poljoprivreda...).

Imanentna gramatika posreduje i u prenošenju vrijednosnih sustava koji su poželjni ili nepoželjni u sredini u kojoj većina pojedinaca jezični sustav oblikuje pod utjecajem iste ili gotovo iste imanentne gramatike. U životu pojedinca ostvaruje relativno trajan utjecaj (ono što se jednom nauči, posebno u djetinjstvu, teško se zaboravlja). Psihologijska su istraživanja potvrdila kako nema apsolutne zaboravljivosti (Pastuović 1997). Naime, i pojedinci koji su dugo godina bili izloženi jakom utjecaju standardnoga ili nekoga drugoga idioma i za to su vrijeme rijetko rabili svoj zavičajni idiom, sposobni su pouzdano procjenjivati jesu li npr. neki oblici u njihovu zavičajnome govoru potvrđeni, ovjereni. Zbog jakoga utjecaja imanentne gramatike od pojedinca koji uči standardni idiom nepotrebno je i nemoguće tražiti da je se na bilo koji način odrekne. Prilikom poučavanja normativne

gramatike treba voditi računa o imanentnoj gramatici, a njezino je zanemarivanje “jedan je od najvećih propusta suvremenih metodologija učenja jezika” (Blažeka 2003, 108). Naime, upravo činjenica da je pojedinac ovladao imanentnom gramatikom, omogućuje mu da s vremenom ovlada i drugom, normativnom, standardnojezičnom gramatikom. Bez usvojene imanentne gramatike usvajanje normativnom gramatikom bilo bi iznimno otežano. Zahvaljujući imanentnoj gramatici, tj. prvotnoj kompetenciji organiziranoj po zakonima imanentne gramatike, izvorni govornik zna konkretan organski idiom i može se njime uspješno služiti: odstupa od toga idioma u skladu s oblicima koji su u njemu prisutni ili pod utjecajem drugih idioma koje upoznaje (u vrtiću, u školi, družeći se s rođacima, prijateljima...), ali se ta odstupanja ne ‘sankcioniraju’.

2.2. Normativna gramatika

Normativna je gramatika gramatika standardnoga, neorganskoga idioma. Ona označava više-manje jedinstvenu kategoriju jer u društvima uglavnom postoji jedan standardni idiom i jedna normativna gramatika. Normativna je gramatika statička, stalna, tj. što je moguće manje promjenjiva. Stječe se svjesno, u relativno dugome razdoblju.

Za učenje standardnoga idioma pojedinca je potrebno pridobiti, odnosno utjecati na njegovu svjesnu odluku o potrebi ovladavanja normativnom gramatikom. Tu potrebu ističe već i Krstić (1941, 9) koji u članku *Narodni govor i književni jezik* naglašava kako je u nastajanju *književnog jezika* bitna svijest pojedinca koji premda je “potekao iz određene prirodne govorne sredine osjeti svjesnu dužnost (...) da se više ili manje prilagodi jezičnim zakonitostima, koje nije u rođenom domu naučio”. Ovladavanje normativnom gramatikom traje duže i nije trajno u onom smislu u kojem je trajno usvajanje imanentne gramatike. Tomu su uzrok jak utjecaj imanentne gramatike, ali i drugo, npr. činjenica da normativna gramatika do izražaja dolazi najčešće u pisanome komuniciranju, koje je objektivno puno rjeđe od govorenoga. Katkad su uzrok i nastavnici koji ne pružaju uvijek normativni uzor, ne samo hrvatskoga, nego i svih ostalih predmeta. Kada nastavnici hrvatskoga i govore uzornim hrvatskim jezikom, katkad ne uočavaju ili ne upozoravaju učenike na odstupanja.

Normativna gramatika kao druga gramatika omogućuje stjecanje druge jezične kompetencije. Zahvaljujući toj kompetenciji, pojedinac može komunicirati na standardnome idiomu, na širem prostoru (šira zajednica, širi krug ljudi) i u vezi s puno širim područjem (razna područja ljudskoga života i djelovanja, razni funkcionalni stilovi).

Normativna gramatika posreduje i u prenošenju vrijednosti koje su poželjne ili nepoželjne u široj sredini, društvu u cjelini. Dok prihvaća po-

trebu za ovladavanjem normativnom gramatikom, pojedinac se često nesvjesno odriče nekih vrijednosti posredovanih imanentnom gramatikom i istodobno prihvaća vrijednosti posredovane normativnom gramatikom, odnosno standardnim idiomom u cjelini. Zato razlog neprihvatanja ili odbijanja ovladavanja normativnom gramatikom, odnosno standardnoga idioma u cjelini, može biti i u neprihvatanju i odbijanju društvenih vrijednosti, odnosno društva u cjelini. Ako kod pojedinca ne postoji spremnost na prihvaćanje standardnoga idioma, a ni svijest o potrebi njegova usvajanja, onda se ne može govoriti ni o njegovoj spremnosti na potpuno prihvaćanje šire društvene zajednice. Dok god postoji otpor pojedinca prema standardnom idiomu i njegovu usvajanju, pojedinac nije potpuno uklopljen u širu zajednicu. To znači da je za procjenu nečije uklopljenosti u širu zajednicu bitno odrediti i stupanj njegova ovladavanja standardnim idiomom. Što je pojedinac bolje ovladao standardnim idiomom, bolje je uklopljen u širu društvenu zajednicu.

Normativna gramatika u većoj mjeri utječe na imanentne gramatike organskih idioma. J. Granić (1999) ističe kako eksplicitna norma “utječe i na supstanciju i na strukturu svakog idioma pa tako i gradskog, i to bez obzira na to u kakvom su lingvističkom odnosu (zbog višeslojnosti) različite supstancije i strukture gradskoga idioma i jedinstvena supstancija i struktura eksplicitne norme”. Lipljin (2002) to potvrđuje ističući kako se u Varaždinu upotrebljavaju dva tipa kajkavskoga govora: stariji tip, s manjim utjecajem standardnoga hrvatskoga i noviji tip, s jačim utjecajem standarda.

Pojedinac koji je ovladao normativnom gramatikom, tj. sekundarnom kompetencijom organiziranom po zakonima normativne gramatike, zna konkretan standardni idiom i može se njime služiti, te odstupa od standardnoga idioma u skladu s oblicima koji su u njemu već prisutni ili pod utjecajem drugih idioma koje upoznaje (u vrtiću, u školi, družeći se s rođacima, prijateljima...). Ta se odstupanja, osim u književno-umjetničkom standardnojezičnom stilu, sankcioniraju.

Imanentna gramatika ne daje jednake polazne pretpostavke za ovladavanje normativnom gramatikom. Ona čak može odrediti razinu uspjeha u ovladavanju normativnom gramatikom. Naravno, uspješnost ovladavanja normativnom gramatikom nije obrnuto razmjerna razlikama između imanentne i normativne gramatike. Naime, prednosti koje učenik ima s obzirom na istu organsku osnovicu svoga zavičajnoga i standardnoga idioma ne moraju biti i njegova prednost u ovladavanju normativnom gramatikom. Ako se ne iskoriste, mogu čak biti i nedostatak. Upravo onim pojedincima između čijih su imanentnih gramatika i normativne gramatike razlike manje, katkad je teže prihvatiti činjenicu da se normativna gramatika nekim svojim obilježjima razlikuje od njihovih imanentnih gramatika.

S druge je strane opravdano mišljenje kako idiomi koji nisu poslužili kao osnovica hrvatskomu standardnom idiomu ne moraju biti prepreka uspješnomu ovladavanju normativnom gramatikom. Tako ni “kajkavski govor ne otežava, nego, naprotiv, omogućuje učenje književnoga jezika” (Hranjec 2003, 81).

Općenito se, ipak, može zaključiti kako će više uspjeha u ovladavanju normativnom gramatikom, zbog manjih razlika između njegove immanentne gramatike i normativne gramatike, imati pojedinac:

- čiji se zavičajni idiom manje razlikuje od standardnoga idioma,
- koji je svjesniji postojanja standardnoga idioma i razlika između normativne i immanentne gramatike,
- koji je sam i u svojoj obitelji bio izloženiji standardnomu idiomu,
- koji je stvorio pozitivan odnos prema standardnomu idiomu,
- koji je pokazivao dugotrajnije i uspješnije zanimanje za učenje standardnoga idioma.

Prilikom poučavanja normativne gramatike treba polaziti od učenikove immanentne gramatike (postojeće jezične kompetencije), od onoga što je učeniku u skladu s načelima postupnosti i zornosti (Težak 1996, 93-110) poznatije, konkretnije, jednostavnije. Tako ne samo da iskorištavamo učenikova prva, duboko ukorijenjena jezična znanja, nego mu i izravno pokazujemo kako mu njegova prvotna kompetencija (immanentna gramatika) može pomoći u ovladavanju drugotnom kompetencijom (normativnom gramatikom). Za svakoga će učenika to istodobno biti i isticanje vrijednosti njegova zavičajnoga idioma kao i vrijednosti koje je primio posredovanjem toga idioma, te pridonijeti stvaranju pozitivnoga odnosa prema vlastitoj immanentnoj gramatici.

3. Raščlamba morfoloških odstupanja

U proučavanoj građi neka se odstupanja od morfološke norme, zbog tema i zbog posebnosti učeničkoga idioma kojim su pisane, pojavljuju češće, a druga rjeđe. U njoj su kao pisanim jezičnim ostvarenjima odstupanja od morfološke norme rjeđa nego u govorenima ostvarenjima. Posebnost je proučavane građe i u tome što prilikom pisanja školskih zadaća učenici mogu izostaviti ili zamijeniti morfološki oblik u čiju tvorbu ili značenje nisu sigurni, tj. koji nisu usvojili. O tome svakako treba voditi računa kod pokušaja cjelovitijega vrjednovanja učestalosti i broja pojedinih odstupanja.

3.1. Raspršenost najčešćih morfoloških odstupanja

U proučenoj je građi 58 osnovnoškolskih zadataka u kojima nema ni jednoga odstupanja od morfološke norme. U njih 50 nalazi se po jedno odstupanje, u 43 dva, u 32 tri, u 23 četiri, u 12 pet, u 1 šest, u 4 sedam, u 5 osam, u 4 devet, u 2 deset, u 1 jedanaest, u 2 dvanaest, u 1 trinaest - što prosječno iznosi 2,38 morfoloških odstupanja u jednoj školskoj zadaći.

U 42 srednjoškolske školske zadatke nema ni jednoga odstupanja od morfološke norme. U njih 37 nalazi se po jedno odstupanje, u 16 dva, u 10 tri, u 11 četiri, u 5 pet, u 3 šest, u 3 sedam, u 3 devet i u jednoj jedanaest — što prosječno iznosi 1,87 odstupanja u jednoj školskoj zadaći. U odnosu na osnovnu školu broj odstupanja smanjio se za 0,57 odstupanja ili otprilike za 25%.

Broj odstupanja od morfološke norme, što se moglo i očekivati, obrnuto je razmjeran broju školskih zadataka, odnosno broju učenika koji čine odstupanja u odnosu na morfološku normu. To znači da je najviše školskih zadataka u kojima se pojavljuje manji broj (jedno, dva, tri, četiri) odstupanja.

3.2. Vrste i broj morfoloških odstupanja

U nastavku teksta navedena su najbrojnija odstupanja od morfološke norme. Prvi broj označava ukupan broj odstupanja u svim zadacima. U prvome retku ispod navedena su osnovnoškolska, a u drugome srednjoškolska odstupanja. Kraticom *pp* označava se da je učenik ponovio odstupanje u ispravku školske zadatke, a kraticom *np* označava se novo odstupanje u ispravcima učeničkih školskih zadataka, novo u odnosu na izvornik, dok su neuočena odstupanja ili pogrešna ispravljanja (ispravljanja onoga što je u skladu s morfološkom normom) označena kraticom *nep*.

Neodređeni oblik pridjeva — Neodređeni oblik pridjeva zamijenjen je određenim u 59 slučaja: u osnovnoj školi 31 (11np, 7pp), u srednjoj školi 28 (23np, 2pp).

Lične zamjenice — Normativni oblici ličnih zamjenica *ih* i *je* zamijenjeni su oblicima *jih* i *ju* 15 puta: u osnovnoj školi 8 (2np, 3pp), u srednjoj školi 7.

Posvojne i povratno-posvojne zamjenice — Umjesto povratno-posvojne zamjenice (npr. *svoj*) učenici su rabili posvojnu (npr. *moj*) 16 puta: u osnovnoj školi 9, u srednjoj školi 7 (4np). Događalo se i obratno. Umjesto posvojne zamjenice (npr. *njegov*) učenici su 36 puta rabili povratno-posvojnu (npr. *svoj*): u osnovnoj školi 35 (29np), u srednjoj školi 1.

Pokazne zamjenice — Pokazne zamjenice kao *taj, ti* zamijenjene su oblicima *ovaj, ovi* 13 puta: u osnovnoj školi 6 (5np, 1pp), u srednjoj školi 7 (7np).

Infinitiv — Oblik infinitiva (npr. *pripremiti, saditi*) zamijenjen je drugim oblicima (npr. *pripremi, sadi*) 81 put: u osnovnoj školi 68 (4np, 2pp, 1np), u srednjoj školi 13 (1np, 3pp).

Prva lica kondicionala — Prvo lice jednine *bih* zamijenjeno je oblikom *bi* u 50 slučajeva: u osnovnoj školi 24 (4np, 4pp), u srednjoj školi 26 (17np). Prvo lice množine kondicionala *bismo* zamijenjeno je oblikom *bi* u 46 slučajeva: u osnovnoj školi 16 (2np, 3pp), u srednjoj školi 30 (24np).

Prezent — Prvo lice jednine prezenta (npr. *možu*) zamijenjeno je nenormativnim oblikom (npr. *možem*) 23 puta: u osnovnoj školi 20 (7np, 11pp), u srednjoj školi 3 (3pp).

Treće lice jednine prezenta (npr. *doneše*) zamijenjeno je nenormativnim oblikom (npr. *donije*) 20 puta: u osnovnoj školi 18 (2np, 2pp), u srednjoj školi 2 (2np). Treće lice množine prezenta (npr. *idu*) zamijenjeno je nenormativnim oblikom (npr. *ideju*) 17 puta: u osnovnoj školi 16 (1np, 4pp), u srednjoj školi 1.

Prilozi — Među priložima zamjenjivani su mjesni prilozi (npr. *kamo*) mjesnim priložima (npr. *kuda*) 23 puta: u osnovnoj školi 18 (6np, 6pp), u srednjoj školi 5 (3np).

4. Stjecanje morfološke standardnojezične kompetencije

Rezultati proučavanja odstupanja od morfološke norme mogu se prikazati u procesu poučavanja normativne gramatike. Kad se na temelju njih izrade normativni uzorci (tj. uzorci odstupanja od morfološke norme), mogu se praktično primijeniti u procesu ovladavanja normativnom gramatikom.

Svako se učenje opisuje kao promjena ponašanja, znanja ili sposobnosti nastala pod utjecajem iskustva. Važno je naglasiti da prilikom učenja pojedincu znatno pomaže mogućnost povezivanja novoga znanja sa starim, tj. s prije stečenim iskustvom (Bower i Hildgard 1983, 1984). Zato je za onoga koji želi ovladati nekim novim znanjem najbolje da prije ili tijekom učenja pokuša istražiti ima li u novom znanju onoga što je u većoj ili manjoj mjeri dio njegova starog znanja i što mu je kao takvo već poznato. Pojedinač bi, dakle, u novom znanju najprije morao prepoznati staro znanje, odnosno razviti “svijest o (svom) postojećem znanju”, a zatim “otkriti razliku” (*Zajednički referentni okvir za jezika* 2005, 6, 12), tj. odrediti što je u ’novom

znanju' za njega uistinu novo. Nakon što poznate elemente uoči, pojedinac ih u većoj mjeri može zanemariti, a svoju pozornost usmjeriti na ono s čime se u novom znanju susreće prvi put.

Budući da standardni idiom nastaje na konkretnoj, organskoj jezičnoj osnovici, za svakoga je pojedinca učenje standardnoga idoma novo znanje u kojem on ipak, u većoj ili manjoj mjeri, može odrediti ono što se pojavljuje i u njegovu zavičajnom idiomu (njegovoj imanentnoj gramatici) i što mu je zato poznato. Već je Paul (1968, 415) utvrdio da prije usvojeni prirodni jezik (zavičajni govor) određuje specifičan karakter umjetnoga jezika pojedinca koji "umjetni jezik uvijek uči u odnosu na onaj idiom koji mu je podrška u njegovoj primjeni, nikad kao apsolutno strani jezik".

Za svakoga je pojedinca koji želi ovladati morfološkom normom standardnoga idioma važno da sam ili uz nečiju pomoć osvijesti činjenicu kako 'nova' jezična znanja za njega ipak nisu u svemu posve nova. Novija istraživanja pokazuju da se, za razliku od uvriježenoga mišljenja, i među osnovnoškolskim i među srednjoškolskim učenicima pojavljuje zanimanje za bolje ovladavanje normativnom gramatikom. Tako istraživanja pokazuju da postoji "svijest o potrebi poznavanja hrvatskoga jezika" i da se ona "vjerojatno povećava s godinama, pa zato starija djeca u tolikom stupnju žele dodatnu nastavu hrvatskoga jezika", kao i da "najveći dio učenika (80–100%) smatra da im gramatika hrvatskoga pomaže da bolje govore..." (Cvikić 2002, 115). Važno je i da pojedinac odredi ono po čemu se morfološki oblici norme standardnoga idioma razlikuju od morfoloških oblika prisutnih u njegovoj imanentnoj gramatici. Za pojedince koji žele ovladati normativnom gramatikom nisu toliko bitna njezina objektivna obilježja, već razlika između njihove imanentne i normativne gramatike, zbog prepoznavanja dijelova koji su isti i manjega napora koji je potrebno uložiti za uspješno ovladavanje normativnom gramatikom. Osim prijenosa obilježja vlastitoga zavičajnoga idioma odstupanja su uzrokovana: utjecajem i prijenosom obilježja nekoga drugog organskoga ili neorganskoga idioma, hrvatskoga ili drugoga, čijim je obilježjima pojedinac već (donekle) ovladao; mogućim promjenama u normativnoj gramatici (morfološkoj normi), te jezičnim osobitostima svojstvenima pojedincu.

5. Razlikovna gramatika

Poučavanje morfološke norme trebalo bi, dakle, najprije temeljiti na otkrivanju najčešćih odstupanja od nje kao i na utvrđivanju razlika između normativne i imanentne gramatike. To se ne bi trebalo dosljedno primjenjivati u svim fazama obrade gramatičkoga gradiva, ali bi bilo vrlo prihvatljivo na uvodnim satima obrade novoga gradiva ili satima ponavljanja. Za takav bi model poučavanja morfološke norme bilo nužno izraditi potpunu ili ba-

rem djelomičnu razlikovnu gramatiku, odnosno oblikovati uzorke odstupanja od morfološke norme. O razlikovnim gramatikama pisao je Težak (1996, 417–446). Poznatije su razlikovne gramatike Broznić (1999), Bampa-Listeš (2003). Zanimljivo je da list *Međimurje* u novije doba poziva na nužnost izrade razlikovne kajkavske gramatike (usp. <http://www.medjimurje.com/>).

Svaki bi uzorak odstupanja od morfološke norme trebao sadržavati opis odstupanja od nje, nekoliko primjera odstupanja, opis razlika (sličnosti) između immanentne i normativne gramatike, te usporedni prikaz većega broja primjera koji su u skladu sa zakonitostima određene immanentne gramatike te normativne gramatike. Primjeri odstupanja trebaju biti usklađeni s učeničkim jezičnim iskustvima. U dosadašnjoj nastavnoj praksi normativna se gramatika najčešće poučavala na tekstovima pisanim književno-umjetničkim stilom, bez obzira na sve specifičnosti toga stila kao i na činjenicu da su učenička iskustva u čitanju i razumijevanju književno-umjetničkoga stila najčešće vrlo rijetka, puno rjeđa nego iskustva s ostalim funkcionalnim stilovima.

Prije izrade normativnoga uzorka koji će poslužiti za bolje razumijevanje i ovladavanje nekom morfološkom činjenicom, trebalo bi općenito odrediti obilježja zavičajnoga idioma učenika (ili većine njih), tj. stupanj njihove prvotne jezične kompetencije. Ona većini učenika omogućuje razumijevanje i proizvođenje jezičnih oblika u skladu s njihovim zavičajnim idiomom.

Kao primjer normativnih uzoraka, izrađen na temelju najčešćih odstupanja od morfološke norme u učeničkim školskim zadaćama, u nastavku teksta navode se dva normativna uzorka.

5.1. Zamjena akuzativa za neživo akuzativom za živo

U morfološkoj standardnojezičnoj normi u neživih imenica muškoga roda izjednačeni su N i A jednine, a u živih G i A jednine. Normativnost toga pravila potvrđena je u znanstvenim i školskim gramatikama hrvatskoga jezika (npr. Maretić 1931, 121, 122, Težak i Babić 1992, 85 i 86; Pavešić i dr. 1971, 349 i 350; Barić, i dr. 1979. 71. i 72.; Florschütz 1916, 23; Babić i dr. 1991, 500; Raguž 1997, 9 i 10). U nastavku teksta bit će navedeni primjeri odstupanja od morfološke norme.

Najprije je napisano originalno odstupanje i njegov bliži kontekst, ako je zbog razumijevanja nužan. Ako se isto odstupanje pojavljuje nekoliko puta, u istome ili gotovo istome kontekstu, navedeno je koliko se puta pojavljuje. U zagradama je naveden normativni oblik.

Ukupno je akuzativ zamijenjen genitivom 15 puta: u osnovnoj školi 8 (2np), u srednjoj školi 7 (5np). Primjer je: park *kojeg* (park *koji*). Odnosna je zamjenica *kojeg* u genitivu jednine muškoga roda, a treba biti u akuzativu

jednine muškoga roda: *koji*. U uočenim odstupanjima akuzativ jednine koji označava 'neživo' ima oblik genitiva, a ne nominativa jednine.

U imanentnoj gramatici kojoj su temelj kajkavski govori akuzativni su oblici izjednačeni i kad se odnose na 'živo' i kad se odnose na 'neživo', a akuzativni im je oblik jednak genitivnomu. Dakle, do odstupanja dolazi pod utjecajem razgovornoga (govorenoga) stila i idioma kajkavskoga narječja.

Naime, u kajkavskom narječju u akuzativu jednine nema razlike između živoga i neživoga pa nema razlike ni između akuzativa koji označava živo i akuzativa koji označava neživo. I u jednom i u drugom slučaju akuzativni je oblik jednak genitivnom. Opreka živo-neživo ostvaruje se samo u akuzativu jednine imenica muškoga roda iza prijedloga: *na konja, na stol*, ali *vidim konja, stola* (usp. Lončarić 1996). U nastavku se navode tri primjera: prvi se primjer dva puta pojavio u osnovnoj školi, a druga su dva srednjoškolska.

— **kakvog odgovora** (kakav odgovor /je želio čuti/). Odnosna je zamjenica *kakvog* u genitivu jednine muškoga roda, a treba biti u akuzativu jednine muškoga roda: *kakav*. Imenica *odgovora* u genitivu je jednine muškoga roda, a treba biti u akuzativu jednine muškoga roda: *odgovor*

— **ima vjere u sebe** (ima vjeru u sebe /bitno je da/). Imenica *vjere* u genitivu je jednine ženskoga roda, a treba biti u akuzativu jednine ženskoga je roda: *vjeru*.

— **roman kojeg je napisao** (roman koji je napisao). Odnosna je zamjenica *kojeg/koga* u genitivu jednine muškoga roda, a treba biti u akuzativu jednine muškoga roda: *koji*.

5.2. Zamjena prvih lica kondicionala

U 50 slučajeva zamijenjeno je 1. l. jd. kondicionala prvoga njegovim 3. l. jd./mn. (bih → bi): u osnovnoj školi 24 (4np, 4pp), a srednjoj 26 (17np).

U 46 slučajeva zamijenjeno je 1. l. mn. kondicionala prvoga njegovim 3. l. jd./mn. (bismo → bi): u osnovnoj školi 16 (2np, 3pp), a u srednjoj 30 (24np).

U morfološkoj standardnojezičnoj normi kondicional prvi tvori se od glagolskoga pridjeva radnoga i nenaglašenoga aorista pomoćnoga glagola *biti*. Aorist pomoćnoga glagla *biti* glasi: *bih, bi, bi, bismo, biste, bi*. Normativnost toga pravila potvrđena je u svim znanstvenim i školskim gramatikama te brojnim radovima.

Oblik prvoga lica jednine kondicionala zamijenjen je drugim licima: *bi, ne bi* (/ja/ bih, /bio/la/, /dobio/la/ bih, /htio/ bih, /dao/ bih, /došao/ bih, /igrala/ bih, /išao/ bih, /izašla/ bih, /ugledala/ bih) (24, 4np, 4pp).

Glagol *bi, ne bi* u trećem je licu jednine ili trećem licu množine kondicionala glagola *biti*, a treba biti u prvom licu jednine kondicionala glagola *biti*: *bih, ne bih*.

Do odstupanja od morfološke norme u tvorbi kondicionala I. dolazi iz tri razloga. Prvi je utjecaj kajkavskoga narječja. Naime, u immanentnoj gramatici kojoj su temelj kajkavski govori izjednačeni su aorisni oblici kao dio kondicionala I. u svim licima jednine i množine.

Kondicional I. tvori od oblika *bi* i glagolskoga pridjeva radnoga. “Oblik *bi* petrificirani je nenaglašeni lik aorista glagola *biti* za 2. i 3. l. jd., koji je jednak za sva lica, npr. *delal (-a/i) bi*” (usp. Lončarić 1996, 111–112).

Drugi je utjecaj štokavskoga narječja, i to posebno njegova novoštokavsko-ikavskoga dijalekta u kojem kondicional I. redovito ima oblik: *ja bi moro, mi ne bi išli* i slično.

Treći je utjecaj razgovornoga (govorenoga) stila (usp. Pavešić 1971, 379; Babić i dr. 1991, 718).

5.2.1. Usporedni prikaz primjera u skladu s immanentnom i normativnom gramatikom

a) Osnovna škola Oblik prvoga lica jednine kondicionala zamijenjen je drugim licima: *bi, ne bi* (/ja/ bih, /bio/la/, /dobio/la/ bih, /htio/ bih, /dao/ bih, /došao/ bih, /igrala/ bih, /išao/ bih, /izašla/ bih, /ugledala/ bih) (24, 4np, 4pp).

Glagol *bi, ne bi* u trećem je licu jednine ili trećem licu množine kondicionala glagola *biti*, a treba biti u prvom licu jednine kondicionala glagola *biti*: *bih, ne bih*.

Oblik prvoga lica množine kondicionala zamijenjen je drugim licima: *bi, ne bi* (/išli/ bismo, /mogli/ bismo, /skupljali/ bismo, /svađali/ bismo, /trebali/ bismo, /upali/ bismo, /vidjeli/ bismo) (16, 2np, 3pp).

Glagol *bi, ne bi* u trećem je licu jednine ili trećem licu množine kondicionala glagola *biti*, a treba biti u prvom licu množine kondicionala glagola *biti*: *bismo, ne bismo*.

a) Srednja škola Oblik prvoga lica jednine kondicionala zamijenjen je drugim licima: *bi, ne bi* (/ja/ bih, /ostavila/ bih, /ponekad/ bih, /ne/ bih, /ljetno/ bih /provodila/, /ne znam kako/ bih, /čime/ bih /mogla/, /željela/ bih, /najradije/ bih, /trebala/ bih, bih /se promijenila/, /postala/, bih /se mogla/, bih /odgajala/, bih /bila/, bih /trebala dati/, /sigurno/ bih, bih /bio sebičan/, /imala/ bih /hrabrosti/, /gledao/ bih, /mijenjao/ bih, bih /li ja/, /učinio/ bih) (26, 17np).

Glagol *bi, ne bi* u trećem je licu jednine ili trećem licu množine kondicionala glagola *biti*, a treba biti u prvom licu jednine kondicionala glagola *biti*: *bih, ne bih*.

Oblik prvoga lica množine kondicionala zamijenjen je drugim licima: *bi, ne bi* (/učinili/ bismo, /preživjeli/ bismo, /trebali/ bismo /biti/, bismo /se mi/, bismo /smjeli/, bismo /bili/, bismo /htjeli biti/, bismo /mogli/, bismo /mogli spomenuti/, bismo /se upoznali/, bismo /se promijenili/, /došli/ bismo, bismo /bili dobre volje/, /mi/ bismo, /to/ bismo /izbjegli//) (30, 2pp, 24np).

Glagol *bi, ne bi* u trećem je licu jednine ili trećem licu množine kondicionala glagola *biti*, a treba biti u prvom licu množine kondicionala glagola *biti*: *bismo, ne bismo*.

6. Zaključak

Provedeno istraživanje u pisanim radovima učenika osnovne i srednjih škola pokazuje kako su najbrojnija odstupanja na području normativne morfologije u glagolskim oblicima, i to osobito njegova infinitiva i kondicionala. Najveći je broj odstupanja od morfološke norme rezultat učeničkoga oslanjanja na vlastitu imanentnu gramatiku. Zato poučavanje normativnoj gramatici, odnosno poticanje uspješnije standardnojezične kompetencije treba biti tijesno povezano s određivanjem područja standardnoga idioma u čijoj se uporabi pojavljuju češća odstupanja, s određivanjem razlika između konkretne imanentne i normativne gramatike, s oblikovanjem razlika u zasebne metodičke cjeline, tzv. normativne uzorke. Izrada normativnih uzoraka na temelju učeničkih imanentnih gramatika, njihova postojećega jezičnoga znanja i usporedba s normativnom gramatikom može pridonijeti uspješnijemu poučavanju normativne gramatike i uspješnijoj primjeni standardnoga idioma u svakodnevnoj jezičnoj praksi.

7. Literatura

- Babić, S. i dr. (1991) *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: HAZU i Globus.
- Bampa – Listeš, S. (2003) Razlikovna gramatika mjesnoga govora u Neoriću, *Školski vjesnik* 52 (2003. [i.e. 04]), 3/4, 339-359.
- Barić, E. i dr. (1979. i sva kasnija izdanja) *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Blažeka, Đ. (2003) Usvajanje gramatičkih kategorija pomoću učenikova zavičajnog idioma, *Dijete i jezik danas*, Osijek, 108–121.
- Bower, G. H. i Hildgard, E. R. (1983. i 1984) *Theorien des Lernens*. Bd. 1 i Bd. 2, Stuttgart.

- Broznić, T. (1999) Razlikovna gramatika ferićanačkog govora, *Osnovno-školska razlikovna gramatika: za učenike s područja Brežaca* [i.e.] Brešca, Mučića, Permana i Zvoneća, Brešca: Osnovna škola "Drago Gervais".
- Council of Europe (2005) *Zajednički europski referentni okvir za jezike: učenje, poučavanje, vrednovanje*, Zagreb: Školska knjiga.
- Cvikić, L. (2002) Analiza upitnika za učenike osnovnih škola u jednojezičnoj i dvojezičnoj sredini, u Kovačević, M.; Pavličević-Franić, D. (ur.): *Komunikacijska kompetencija u višjejezičnoj sredini*, Naklada Slap i Sveučilište u Zagrebu, Jastrebarsko, str. 105–123.
- Desforges, Ch. (2001) *Uspješno učenje i poučavanje*, Zagreb: Educa.
- Florschütz, J. (1916) *Gramatika hrvatskoga jezika: za ženski licej, preparandije i više pučke škole*, Zagreb: naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.
- Granić, J. (1999), *Gradski idiomi i eksplicitna norma – dvosmjerni proces* (zbornik HDPL), str. 271–277.
- Hranjec, Đ. (2003) Đaci i narječje, *Dijete i jezik*, Osijek.
- Kovačević, M. i Pavličević-Franić, D. (2002) *Komunikacijska kompetencija u višjejezičnoj sredini I.: prikazi, problemi, putokazi*, Zagreb: Slap.
- Krštić, K. (1941) Narodni govor i književni jezik, *Hrvatski narod*, god. III, br. 175, 9.
- Leonard, L. (1986) Early language development and language disorders, u Shames, G. i Wiig, E. (ur.) *Human communication disorders*, Columbus.
- Lončarić, M. (1996) *Kajkavsko narječje*, Zagreb: Školska knjiga
- Maretić, T. (1931) *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: štampa i naklada knjižare L. Hartmana.
- Pastuović, N. (1997) *Osnove psihologije odgoja i obrazovanja*, Zagreb: Znamen.
- Paul, H. (1968) *Prinzipien der Sprachgeschichte*, 8. izdanje, Tübingen.
- Pavešić, S. i dr. (1971) *Jezični savjetnik s gramatikom*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Raguž, D. (1997) *Praktična hrvatska gramatika*, Zagreb: Medicinska naklada.
- Rosandić D. (1969) *Pismene vježbe u nastavi hrvatskosrpskog jezika*, Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Rosandić, D. (1996) *Hrvatski jezik u srednjoškolskoj nastavi*, Zagreb: Školske novine.
- Rosandić D. (2002) *Od slova do teksta i metateksta*, Zagreb: Bilten Zavoda za školstvo.
- Sović, I. (1967/68) Neka zapažanja o učeničkoj pismenosti, *Jezik*, XV., 22–29.

- Težak, S. i Babić, S. (1992 i sva kasnija izdanja) *Gramatika hrvatskoga jezika: priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, Zagreb: Školska knjiga.
- Težak S. (1978) Razlikovna gramatika i nastava književnog jezika, *Suvremena metodika nastave hrvatskog ili srpskog jezika*, br. 1, 1–11.
- Težak, S. (1996) *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*, Zagreb: Školska knjiga.
- Travinić, D. (1957/58) Jedno mišljenje o obradi pravopisa u srednjoj školi, *Jezik*, VI., 22.
- Trubarac, V. (1979) *Jezične greške (gramatičke i pravopisne) u pismenim radovima učenika srednjih škola i mogućnosti njihova otklanjanja*, Zagreb: Filozofski fakultet (magistarski rad).

Prilog

1. Osnovna škola “Čakovec”, Čakovec (15 šk. zad. učenika 5. razreda)
2. Osnovna škola “Kamešnica”, Otok Dalmatinski (45 šk. zad. učenika 6. razreda)
3. Osnovna škola Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Sisak (9 šk. zad. učenika 5. razreda)
4. Osnovna škola Vladimira Nazora, Ploče (30 šk. zad. učenika 7. razreda)
5. Osnovna škola “Velika Mlaka”, Velika Mlaka (10 šk. zad. učenika 5. i 6. razreda)
6. Osnovna škola “Podturen”, Podturen (Međ. županija) (15 šk. zad. učenika 6. razreda)
7. Osnovna škola Silvija Strahimira Kranjčevića, Lovreć (12 šk. zad. učenika 5-7. razreda)
8. Osnovna škola “Luka”, Sesvete (29 šk. zad. učenika 6. i 7. razreda)
9. Osnovna škola “Pujanke”, Split (41 šk. zad. učenika 6–8. razreda)
10. Osnovna škola “Marija Bistrica”, Marija Bistrica (14 šk. zad. učenika 5-8. razreda)
11. nepoznata osnovna škola - nije bio naveden podatak u kojoj su osnovnoj školi napisane (18 šk. zad. učenika 8. razreda)
12. Gimnazija “Fran Galović”, Koprivnica (24 šk. zad. učenika 1-4. razreda)
13. Gimnazija Antuna Gustava Matoša, Zabok (11 šk. zad. učenika 2. razreda)
14. Gimnazija “Ogulin”, Ogulin (27 šk. zad. učenika 1. razreda)
15. XI. gimnazija, Zagreb (9 šk. zad. učenika 2. razreda)
16. Opća gimnazija Tituša Brezovačkog, Zagreb (28 šk. zad. učenika 1-4. razreda)
17. Medicinska škola “Bjelovar”, Bjelovar (23 šk. zad. učenika 4. razreda)

Immanent Grammar in Achieving Morphological Standard Linguistic (Secondary) Competency

The impact of a students' immanent grammar on achieving morphological standard linguistic competency is analyzed. Using specific examples from the school work of elementary and secondary school students, the author investigates whether immanent grammar provides a good basis for achieving morphological standard linguistic competency and to what extent. The investigation shows that the most numerous errors concern morphological norms, particularly verb forms (infinitive and conditional). Some errors were overlooked by teachers. It could be said that those belonged to the changing part of Croatian language which tend to unify or simplify Croatian morphology. Until they are codified, these should be viewed as tendencies of spoken language, rather than parts of morphological norms. The majority of morphological errors are caused by students' immanent grammar. This should have an impact on teaching standard Croatian in school. Establishing normative patterns is an example of a needed approach.

Ključne riječi: immanentna gramatika, normativna gramatika, odstupanje od normativne gramatike, normativni uzorak

Key words: immanent grammar, normative grammar, grammatical error, normative pattern